
Ариадна Воронова
(Православни Свето-Тихоновски универзитет, Москва)

УТВРЂЕНЕ ЗАДУЖБИНЕ У РУСКОЈ АРХИТЕКТУРИ XIV ВЕКА И ЗАЈЕДНИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ У СРПСКОМ СРЕДЊОВЕКОВНОМ НЕИМАРСТВУ

Анстракт: У архитектури Русије XIV век присутан је низ појава и детаља сличних оним карактеристичним за средњовековно неимарство Балкана и Србије. То је традиција оснивања утврђених задужбина од стране владара и епископа, као и конструкција са зидним угаоним носачима. Циљ рада је да се открију разлози за ове паралеле упоређивањем сличних историјских околности и процеса у архитектури Србије и Русије. Закључује се да се ове паралеле могу објаснити јачањем међудржавних веза и асимилацијом византијских традиција у њиховој балканској верзији у архитектури постмонголске Русије.

Кључне речи: средњовековна архитектура, неимарство, Балкан, Русија, Србија, задужбина, зидни угаони носачи.

У средњем веку хришћанске државе су активно стварале нове сакралне просторе јер је то углавном била потреба за копирањем древних светих градова и поштовањем светиња. Следећи ову традицију побожни владари Европе морали су да се побрину за учвршћивањем својих задужбина и за заштиту своје државе. У Србији и Русији у XI-XIII веку ти су се процеси оваплотили у интензивној градњи од камена: у Русији углавном у утврђеним градовима (Кијев, Новгород, Псков, Владимир, Суздаљ), а у Србији у утврђеним манастирима, као што су Ђурђеви Ступови, Студеница, Жича, Милешева, Сопотани, Ариље, Градац. У XIV веку потреба за утврђењима појачала се у обе државе услед претње војне опасности од Татара (у Русији) и Турака (у Србији). Иако је црквена топографија Москве почела да се обликује у другој половини XII и првој трећини XIII века, када су се појавиле прве археолошки откривене некрополе, камена градња у Москви је никла тек у XIV веку, када су у Србији већ изграђени такви утврђени манастири као што су Бањска, Грачаница, Дечани, Пећ, Раваница, Љубостиња, Каленић, Манасија Ресава.

Како је познато, град Москва се први пут помиње у хроникама из 1147. г. када је Јуриј Ђорђе Долгоруки, син Великог кнеза Кијевског

Сл. 1 Москва. Кремљ Ивана Калите XIV в. Акварел А.М. Васнецова.

Сл. 1 Москва. Кремљ Ивана Калиты XIV в. Акварелъ А.М. Васнецова.

Владимира Мономаха, био локални кнез Ростова и Суздаља, чија је кнежевина обухватала земље дуж реке Москве. Он је позвао брата, кнеза Свјатослава Смоленског: „У лето 6655. (1147.) ... Јуриј посла код њега (код Свјатослава) и рекавши: „Дођи, брате, код мене у Москву“.¹ У Тверској хроници из 1156. године говори се: „Тог лета (6664.) велики кнез Јуриј ВолодимERIC основа град Москву на ушћу реке Неглине, изнад реке Аузе“². То недвосмислено говори о службеном оснивању града Москве између ушћа река Неглине и Јаузе, односно на Боровитском брду, од стране Јурија Долгоруког, који је у то време постао велики кнез Кијева и целе Русије. То сведочи о постављању насеља ограђеног одбрамбеним зидовима – града (сл. 1). Према тим сведочанствима, велики кијевски кнез Јуриј Долгоруки се сматра првим московским кнезом, иако Москва у то време уопште није ни била главни град било које кнежевине.

Настанак Москве директно је повезан са оснивањем првог манастира Светог Спаса у Кремљу. Оснивач Московске самосталне кнежевине, кнез Данило, који је тада имао само 9 година (владао је 1272–1303), најмлађи син светог кнеза Александра Невског, наследио је град Перејаславл-Залески и земље дуж реке Москве. Убрзо након ступања на кнежевско престо, настанио се у Москви, и на јужном ободу Боровитског брда, у густој шуми, где је према легенди 1272. г. стајала колиба пустињака Вукола, поставио дрвену цркву Светог Спаса Преображења, названу црква Спаса на Бору.

¹ ПСРЛ (Полное собрание русских летописей), т. VI, VIII, Рязань 2000.

² ПСРЛ, т. VI, 294.

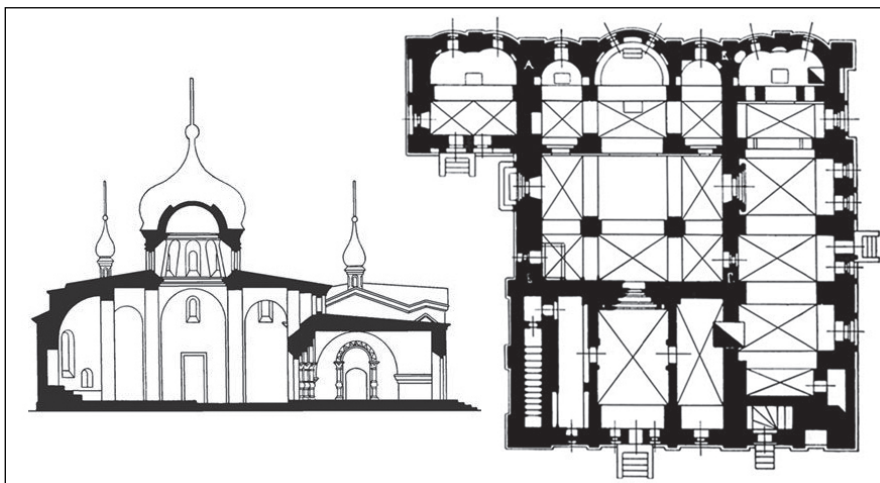
Сл. 2 Први план Москве Сигизмунда Герберштејна, поч. XVI в. Вероватно, користио је цртеже Кремља, настале пре његове реконструкције краја XV – почетка XVI века, односно јединствене слике центра Москве, какав се формирао у доба Ивана Калите и Димитрија Донског.

Сл. 2 Первый план Москвы Сигизмунда Герберштейна, нач. XVI в. Возможно, использованы зарисовки Кремля, выполненные до его реконструкции конца XV – начала XVI века, т.е. уникальное изображение центра Москвы, каким он сложился в эпоху Ивана Калиты и Дмитрия Донского.

Једном у сну њему се указа да ће се на том месту појавити велики град Москва, којег ће задесити многа искушења од напада непријатеља и од пожара, али на крају ће бити славан.

Нова значајна етапа у развоју Москве повезана је са именом сина кнеза Данила – Ивана Калите (1325-1340), под којим се град обогатио и проширио, саградиле су се велике катедрале и манастири. Важну историјску улогу имао је пренос из Владимира у Москву катедре руских митрополита (око 1325), од којих је први био свети Петар, основавши камену Успенску катедралу у Кремљу 1326. године. У целини, током овог периода Руска Православна Црква у лику прослављених светитеља активно је деловала у хармонији са државном влашћу у настојању да уједини Русију, да превазиђе дугогодишњу кнежевску међусобну борбу и сукоб са Литванијом, као и да победи у борби за националну независност од татарско-монголског јарма.

У томе је била велика улога светог Сергија Радоњешког, оснивача Тројице-Сергијеве лавре, чијем су се ауторитету московски кнежеви често обраћали како би решили сложена међусобна неслагања. Током друге половине XIV века у разним деловима североисточне Русије свети Сергиј

Сл. 3 Москва. Католикон Спаса на Бору, XIV-XVI в., план, пресек. Цртеж А.А. Мартинова, сред. XIX в.

Сл. 3 Москва. Церковь Спаса на Бору, XIV- XVI вв., план, разрез. Чертеж А.А. Мартынова, сер. XIX в.

и његови ученици основали су око 30 манастира, који су постали активни следбеници Москве у развоју и припајању нових земаља Московској кнежевини.

Међутим, најинтензивнија градња изводила се, наравно, у Москви – новом центру руске државе (сл. 2). Иначе, брат светог Сергија, Стефан, постао је игуман манастира Богојављења, великог црквеног центра одмах под бедемима Кремља. Овде се 1340. године појавио и камени католикон. У самом Кремљу је после Успенске катедрале 1329. године саграђена црква Јована Климака (касније названа скупа са звоником Иван Велики), а 1330. године црква Спаса на Бору (о њему ће бити речи даље). После три године постављен је храм Архангела Михаила, који је постао гробница московске кнежевске династије. Тако је у кратком временском периоду створен прилично развијен архитектонски центар Кремља, ограђен 1339-1340. године са новим храстовим бедемима³. На основу тако синхроне и добро координисане организације готово паралелне изградње неколико великих објеката, стилски повезаних са традицијом владимирске архитектуре, претпоставља се да је током овог периода у Москви радио један јак и добро организовани занатски тим, могуће из Владимира⁴.

Важна чињеница је стварање у Кремљу првог великокнежевског манастира, односно прве владарске задужбине. То се десило због тога што је 1330. године Данилов син, кнез Иван Калита, у време митрополита

³ Древнерусское градостроительство X-XV веков, Под общей редакцией Н.Ф. Гуляницкого, Москва 1993, 200-201.

⁴ Н.Н. Воронин, Зодчество северо-восточной Руси XII-XV веков, т. 2: XIII-XV столетия, Москва 1962, 158-164.

Кијевског и целе Русије Феогноста (1328–1353.) превео део монаха Даниловског манастира (касније назван Свето-Данилов Спаски), заједно са архимандритом, у Кремљ на свој кнежев двор, у цркву Спаса Преображења, обновљену у камену (сл. 3). Свето-Данилов манастир је саградио у Замоскворечју, тј. преко реке Москве, 1282. године кнез Данило, тај манастир су 1293. године опустошили Татари. Према летопису, кнез је „основао камену цркву у Москви, близу свог двора...“. Камена градња у некадашњем периферном граду требала је да покаже богатство и моћ московског кнеза. Након изградње католикона, Иван Калита „створи тај манастир, окупи монахе, и заволи га више од других манастира, и често долази ради молитве“. Стари Даниловски манастир постепено је осиромашео и оживио је тек за време Ивана Грозног.

Разлог преноса манастира у Кремљ могла би бити кнежева жеља да у близини своје палате има сопствени духовни центар и гробнице чланова кнежевске династије. Ово је говорило о озбиљности тежњи Ивана Калите (владао од 1328. до 1340.), другог кнеза који је носио титулу великог кнеза Москве и пренео престоницу из Владимира у Москву. Спаски манастир у Кремљу постао је кнежево омиљено чедо. Према легенди, управо је ту добио надимак „Калита“, што значи „новчаник“. Сваког дана, долазећи у Спаски манастир, кнез је вадио новац из торбице (калите), причвршћене за каиш, коју је увек носио са собом, и великодушно раздавао милостињу. И сам храм је богато даровао иконама, намештајем и новцем „многу милостињу даваше монасима“, „украси цркву иконама, књигама, посудама и различитим украсима“. Кнез Иван Калита ради молитве волео се повлачити у овај храм, који је био врло мали, вероватно троапсидни, четворостубни, једнокупolni, и тешко је могао да прими чак малобројну братију за општу молитву.

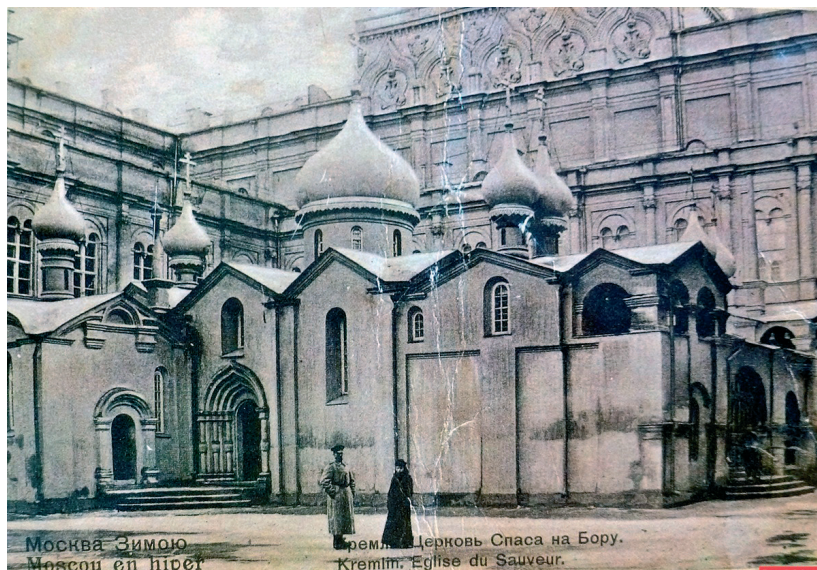
Манастир Светог Спаса на Бору био је киновија по грчком узору са заједничким присуством монаха и монахиња, и служио је као уточиште сиромашних, о којима се бринуо кнез. Архимандрити овог манастира увек су били духовници великих кнежева. Овде су пострижени у монаштво пре смрти први московски кнежеви и кнегиње. Понекад су у манастиру сахрањивани и чланови кнежевске породице: овде су Иван Калита и његов син Симеон Поносни пострижени у монаштво и примили схиму (сл. 4)⁵. Сличне традиције побожности међу владарима биле су присутне и у

Сл. 4 Сахрана Ивана Калите, минијатура Лицевог летописног свода XVI в.

Сл. 4 Погребение Ивана Калиты, минијатура Лицевог летописног свода XVI в.

⁵ А.А. Воронов, *Монастыри Московского Кремля*, Москва 2009, 9-13.

Сл. 5 Москва.
Католикон
Спаса на Бору,
XIV-XVI в.,
разгледница
XIX в.

Сл. 5 Москва.
Церковь Спаса
на Бору, XIV-
XVI вв., от-
крытка XIX в.

средњовековној Србији, укључујући њихово замонашење на крају живота и оснивање задужбина, где су и сахрањени (свети Стефан Немања – Симеон Мироточиви и многи други представници свете лозе Неманића).

Под кнезом Симеоном Поносним (1340-1353, син Ивана Калите) храм се додатно шири и украшава. Године 1350. саграђен је камени нартекс са западне стране католикона, по површини једнак храму без пресвитерија, у којем су вршене кнежевске сахране. Сличан феномен постоји и у српској средњовековној архитектури, када се пространи нартекс дограђује главном делу цркве (понекад и за кнежевске сахране). Примери су католици манастира Студеница, Сопотани, Жича, Милешева. Дакле, манастир Светог Спаса на Бору је био грандиозан, а католикон је стајао на средини пространог дворишта, обложеног по ободу са зградама кнежевских комора и канцеларијским просторијама, од којих су неке биле резервисане за монашке ћелије и игуманске одаје. Дакле, структура манастира била је са централном локацијом католикона – једном од водећих типова у руској и српској манастирској градњи, упркос јединственој функционалној комбинацији владарске палате и монашке заједнице. Ова структура се сачувала и даље када се манастир преселио на друго место и када је палата обновљена, заузимајући све већу површину. Смањила се само површина дворишта, у чијем средишту је католикон још увек стајао (сл. 5)⁶.

⁶ 1382. године, током инвазије Татара на Москву, манастир је опљачкан, али убрзо је обновљен. 1488. године манастирске зграде биле су тешко оштећене ватром, а Велики кнез Иван III, желећи да прошири просторије палате, одлучио је да га пребаци из Кремља у ново место, иза Јаузе, где је постао познат као «Спас Нови» или Новоспаски. А.Л. Баталов, Л.А. Беляев, *Сакрално пространство средневековой Москвы*, Москва 2010, 244-245. 1527. године кафеликон Ивана Калите у потпуности је обновљен. После великог пожара у Кремљу 1554. године и припајања Новгорода Москви 1570. године под Иваном Грозним, формиран је коначни план кафеликона. У његовом

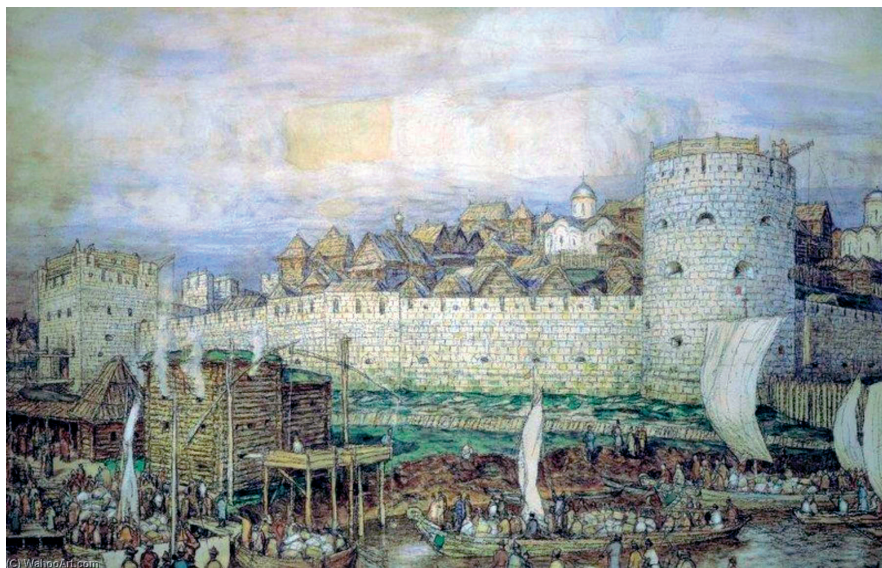
Сл. 6 Свети митрополит Алексиј
руководи градитељством мана-
стира Чуда Архангела Михаила.
Фрагменат иконе Дионисија
„Митрополит Алексиј са житијем“,
XV в.

Сл. 6 Святитель Алексий руково-
дит строитељством Чудова мона-
стыря. Клеймо иконы Дионисия
„Митрополит Алексий с житием“,
XV в.

Посебно доба за Москву и читаву руску државу било је време управљања Руском Црквом од светог Алексија, митрополита Московског (1354-1378), који је попут светог Саве, постао први национални поглавар своје Цркве и оснивач низа манастира. Свети Алексиј је постао једна од кључних политичких личности Русије овог периода, што се десило

источном делу у једну линију са пресбитеријем симетрично су додана два придела и наткривена галерија или нартекс дуж читаве јужне фасаде. Након изградње свечаних катедрала у Кремљу – Успенске, Архангелске, Благовешченске – и појаве малих «горних» цркава у царској палати, кафоликон Спаса на Бору је затворен унутар зидина палате. У XVII в. претворен је у жупну цркву за духовне потребе полазника палате – великог броја слуга и радника: кувари, столари, кројачи итд. са специфичним начином рада, за које је посебно служена рана литургија. Кафоликон је окружен мноштвом приграђених малих цркава: 1635. године он је укључивао 11 капела. Након пребацивања престонице у Санкт Петербург, храм је постепено пропадао, почео да се урушава, око њега је нарастао значајан културни слој и нашао се у јами. Али кафоликон је остао у сећању људи као свето место и почетак Москве, а понекад је реновиран и поправљан. У свим верзијама пројекта Велике Палате Кремља 1767. године архитекте Василија Баженова по нарудби царице Екатерине Велике, Спаски кафоликон је сачуван и органично се уклапа у структуру југозападног дворишта као унутрашњи композијски центар. До краја XVIII века храм је био порушен, демонтиран и поново направљен од опеке под надзором архитекте Матвеја Казакова у облицима XVI века, укључујући промене које су унесене током XVII века, тј. јасна стилизација. 1812. године у храму је било складиште сена за Наполеонове личне коње, али након рата и изградње Велике Палате у Кремљу, кафоликон Спаса на Бору је чудесно преживео и нашао се у центру њеног дворишта, и поново рестаурисан 1850-1860-их. Кафоликон је остао функционална црква све до саме Октобарске револуције, када је у Москви почело затварање цркава и манастира Кремља, али Спас на Бору стајао је релативно дуго. Уништен је 1933. године, како кажу, на основу Стаљинове личне заповеди, када су се две хале Велике Палате у Кремљу спојиле, а на месту храма су направљене канцеларијске просторије. А.А. Воронов, *Манастири Московског Кремља*, Москва 2009, 15-26.

Сл. 7 Москва. Белокамени Кремљ Димитрија Донског XIV в. Акварел А.М. Васнецова.

Сл. 7 Москва. Белокаменный Кремль Димитрия Донского XIV в. Акварель А.М. Васнецова

захваљујући невиђеном расту ауторитета Цркве током најтежих времена татарског јарма. Свети Алексиј је био одлучни присталица московских кнежева, који су били призвани да уједине и уздигну Русију као православну државу. Стога му је велики кнез Иван Иванович Красни (син Ивана Калите), умирући, поверио намесништво над својим млађим сином Димитријем, који је касније постао велики војвода свети Димитриј Донски, познати херој битке на Куликовом пољу (на реци Дон) 1380. године, и тиме је потврдио водећу улогу Москве међу свим руским земљама.

Након пожара 1365. године, када су храстови бедеми Кремља изгорели, кнез Димитриј је саградио нови белокамени Кремљ са моћним кулама и градским капијама (сл. 6). Структура Москве се састојала од четири „града“ (тј. појаса утврђења) и формирала се под утицајем главне опасности од инвазија с јужне стране, што је захтевало побољшање одбрамбеног система Москве⁷. Током овог периода у Кремљу су основана три манастира и две цркве. Године 1365. саграђен је камени католикон манастира Чуда Архангела Михаила, који је основао свети митрополит Алексиј (сл. 7), а након смрти кнеза Димитрија 1386. године недалеко се појавио Вазнесенски манастир⁸, који је основала његова удовица, књегиња

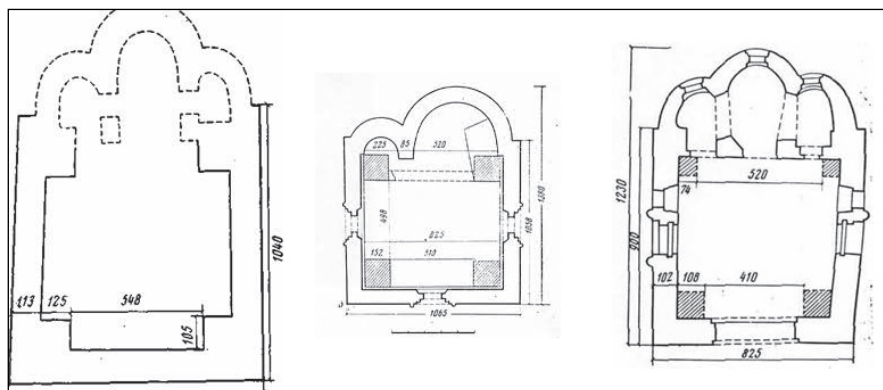
⁷ А.Л. Баталов, Л.А. Беляев, *Сакральное пространство средневековой Москвы*, Москва 2010, 55, 60. При томе, није се ни покушало да заштити вароши пред надирућим непријатељем: сами становници, скривајући се иза бедема града или манастира, палили су све зграде, које су углавном биле дрвене. *Исто*, с. 189.

⁸ А.А. Воронов, *Монастыри Московского Кремля*, Москва 2009, 56.

Сл. 8 Успенске катедрале XIV в. у Москви и Коломни, реконструкција Н.Н. Воронина.

Сл. 8 Успенские соборы XIV в. в Москве и Коломне, реконструкция Н.Н. Воронина.

Сл. 9 Коломна, католикон Бобренева и Старо-Голутвина манастира, црква Зачећа Светог Јована Крститеља у Городишчу, планови XIV в.

Сл. 9 Коломна, соборы Бобренева и Старо-Голутвина монастырей, церковь Зачатия Иоанна Крестителя на Городище, планы XIV в.

Евдокија. У Кремљу је током овог периода саграђен и Богојављенски манастир (двориште Тројице-Сергијеве лавре)⁹, као и дворска црква Рођења Богородице „на Сењи“¹⁰ у одајама Велике кнегиње и кућна црква

⁹ Богојављенски Тројице-Сергијев манастир налазио се код Тројицких врата Кремља, био је двориште Тројице-Сергијевог манастира, из почетка XIV века. Према легенди, велики кнез Дмитриј Донски доделио је земљиште светом Сергију Радоњешком за изградњу ћелија и цркве у случају његовог доласка у Москву. У другој половини XV века двориште је добило статус манастира и било је под управом игумана. А.А. Воронов, *Монастыри Московского Кремля*, Москва 2009, 122.

¹⁰ Црква из 1393-1394. године сачувана је до половине висине зидова (до нивоа

Благовештења, која је претходила сада постојећој катедрали Благовештења из XV века¹¹. Током овог периода Москва је учврстила епитет „белокамена“, а током XIV века територија вароши су се значајно проширила, појавила су се многа имања племства, трговаца и занатска насеља. Становништво града тада је бројало око 30-40 хиљада људи¹².

Заједно са формирањем архитектонске целине Кремља пред татарском опасношћу, велики кнез Дмитриј Донски систематски се бавио изградњом утврђених манастира у околини града, пре свега Симонова¹³ и Спасо-Андроникова¹⁴. У другој половини XIV века око Москве се појавило 13 нових манастира, названих „манастири-чувари“¹⁵. Сличне појаве догодиле су се тада и у Србији, која је такође била у опасности од турског освајања. Утврђени манастири попут Раванице, Љубостиње, Каленића, Манасије Ресаве¹⁶ изграђени су под кнезом Лазаром и његовим наследницима. Потреба за заштитом таквих удаљених прилаза ка главном граду државе остварена је и у Русији, где је 1374. године у ту сврху основан Серпухов (помиње се у низу тврђава у тестаменту Ивана Калите 1328. године) и утврђена Коломна, као и Переслављ-Залески 1369. године¹⁷.

галерија) са главним порталом и делом прозора. Била је то црква са четири стуба и три апсиде, изграђена од белог камена. Округли западни стубови носе засвођени плафон галерија. Архитектура храма комбинује особине владимирско-суздаљске архитектуре (округли стубови, оквир портала, пиластре) и московске архитектуре раног периода (портали и нише у облику бродске кобилице, прозори-розете).

¹¹ Првобитна кућна црква породице великог војводе је била једнокуполна без стубова, направљена од белих камених блокова у подруму, који је сачуван до данас. И.Я. Качалова, Н.А. Маясова, Л.А. Щенникова, *Благовещенский собор Московского Кремля*, Москва 1990, 8.

¹² *Памятники архитектуры Москвы. Кремль, Китай-город, центральные площади*, Москва 1982, 31.

¹³ Манастир Симонов основао је 1370-их монах Федор, нећак Сергија Радонежског. Године 1379. постављена је камена црква у име Успења Пресвете Богородице, а око ње – ћелије за браћу. Свети Сергије Радонежски сматрао је манастир Симонов «огранком» Тројице-Сергијеве лавре и увек је ту боравио током посета Москви.

¹⁴ Манастир Спасо-Андроников основао је 1357. године митрополит Алексиј као задужбину, а назван је по првом игуману – Андронику, ученику св. Сергија Радонежског. Према хагиографским подацима, 1354. године митрополит кијевски и све Русије Алексиј је упао у олују на путу за Цариград. Светитељ се зарекао да ће саградити храм у Москви у част тог светитеља или празника на чији дан ће сигурно стићи до залива Златни рог. Дан је пао на прославу Спаса Нерукотворног. Б.М. Клосс, *Избранные труды*, т. 1: *Житие Сергия Радонежского*, Москва 1998, 370-371. После пожара 1368. године, у коме је изгорео првобитни дрвени католикон манастира Андроников, саграђен је камени Спаски католикон, од којег су сачувани бело-камени релефи са фрагментима зооморфних и биљних композиција, архаичних у стилу и изведби. 1420-1427. године Спаски католикон је поново обновљен и опстао је до данас.

¹⁵ *Древнерусское градостроительство X-XV веков*. Под общей редакцией Н.Ф. Гуляницкого. Москва 1993, 204-206.

¹⁶ Г. Симић, *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*, Београд 2010, 83-85.

¹⁷ Н.Н. Воронин, *Зодчество северо-восточной Руси XII-XV веков*, т. 2: *XIII-XV столетия*. Москва 1962, 180-186.

Сл. 10 Коломна,
црква Зачећа
Светог Јована
Крститеља у
Городишћу, XIV
в.

Сл. 10 Коломна,
церковъ
Зачатия Иоанна
Крститеља на
Городище, XIV в.

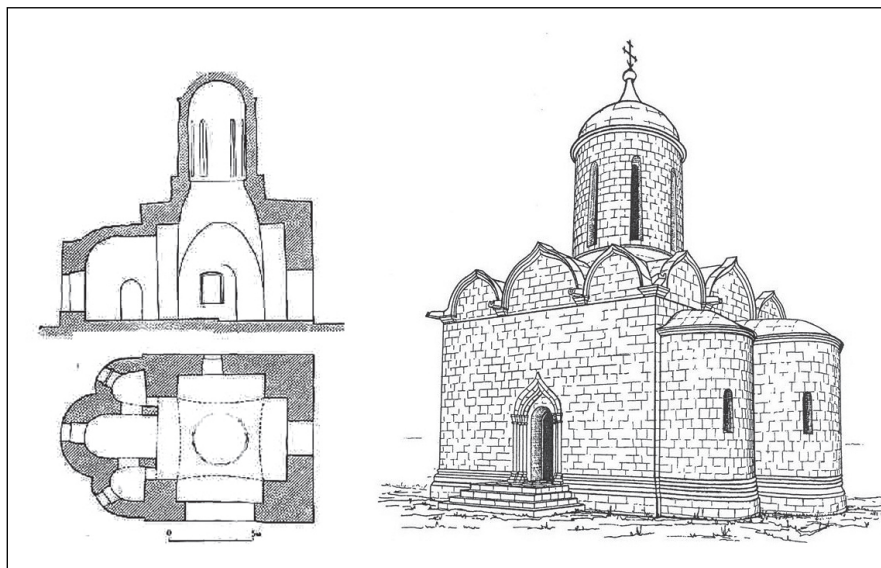
Древна Коломна и тврђава Серпухов крајем XIV-XV века стичу велики значај у заштити јужних граница Московске кнежевине. Заједно са Москвом формирали су „стратешки троугао“ на једном од главних праваца татарских инвазија. Године 1374. Серпухов је добио моћне храстове бедеме. У другој половини XIV века саграђене су још две кнежевске задужбине у граду Серпухову, који је најближи Москви и веома је значајан за њену одбрану. Манастир Ваведенски Владични¹⁸ основао је 1360. године свети Алексије Московски, а 1374. свети Сергије Радоњешки је поставио насупрот њега, на високој обали реке, Висотски манастир. Међутим, оригинална архитектура њихових католикона није позната, више пута су уништани и обнављани¹⁹. Главна примарна намена ових манастира (осим, наравно, духовне) била је стратешка, бранили су прилазе Серпухову и, самим тим и Москви²⁰.

Прво хроничко помињање Коломне датира од 1177. године, када је била предстража Рјазанске кнежевине. Повољан географски положај града довео је до борбе за њу између Владимира, а потом и московских кнежева. 1306. Коломна је постала део Московске кнежевине и њен други најважнији град, о чему сведочи венчање кнеза Димитрија и кнегиње Евдокије у кућној цркви Васкрсења у Коломни 1366. године. Град је доживео процват у другој половини XIV века, када је најстарији син Ивана

¹⁸ Исто, 206-207.

¹⁹ Првобитни католикон манастира Висотски из XIV века је срушен; садашњи датира из XVI века. О.В. Гаева, *К вопросу о датировке Зачатьевского собора Высоцкого монастыря в Серпухове*, Реставрация и архитектурная археология. Новые материалы и исследования. Москва 1991, 180.

²⁰ *Древнерусское градостроительство X-XV веков*. Под общей редакцией Н.Ф. Гуляницкого. Москва 1993, 187.

Сл. 11 Црква светог Николе у селу Каменском XIV в., план, пресек, реконструкција Б.Л. Аљтшулера.

Сл. 11 Никольская церковь в Каменском XIV в., план, разрез, реконструкция Б.Л. Аљтшулера.

Калите, кнез Симеон Поносни (1340-1353) основао Коломенску епархију. У Кремљу се појавио владикин двор – катедра епископа, а 1360-1370. године у епископским сеоским имањима у селу Городишће изграђена је црква Зачећа Јована Крститеља. У лето 1380. године коломенски епископ Герасим близу Коломне уочи битке на Куликовом пољу срео је војску великог московског кнеза Димитрија Донског, а 21. септембра је већ срео победничку војску кнеза након те чувене битке. Прва Успенска катедрала саграђена је у Кремљу 1379-1392. године. Посвећење престола катедрале Успењу Пресвете Богородице било је повезано са сверуском традицијом заштите града, која потиче из XI века. Богородица се сматрала заштитницом руске војске, а храмови смештени у средишту одбрамбених грађевина – кремља, манастира – били су посвећени Њеном Успењу са вером у Њену помоћ. Успенска катедрала у Коломни је била већа по величини од тадашњих московских катедрала (сл. 8): била је четворостубна, троапсидна, трокуполна, на високом подруму (са спољним галеријама), са зидовима дебелим око 3 метра²¹.

На ушћу реке Москве у Оку 1374. године свети Сергиј Радоњешки основао је манастир Голутвин, а отприлике у исто време, на другој страни реке Москве, манастир Бобренов²². Оба комплекса окружена су дрвеним

²¹ А.В. Индзинская, *Успенский кафедральный собор Коломны*, Старое Бобреново 2019, 5-11.

²² У католикону Рођења Богородице манастира Бобренов реконструисан је најстарији пример камене староруске олтарске преграде с краја XIV – почетка XV

Сл. 12 Црква светог Николе у селу Каменском XIV в., ентеријер.

Сл. 12 Никольская церковь в Каменском XIV в., интерьер.

утврђеним зидовима и играла су улогу „чуvara“ на прилазима Коломни са стране Оке. Заједно са градом чинили су јединствену композицију, експресивно наглашену равним тереном готово без дрвећа и органски повезану са природним крајоликом²³. Иако су првобитни католици ових манастира сачувани само у темељима, ипак је у њима могуће приметити значајан детаљ XIV века карактеристичан за балканску црквену архитектуру средњовековног периода, наиме носачи зидних углова (сл. 9). То су храмови без стубова где су у угловима направљена испупчења за расподелу оптерећења од куполе. Због тога је унутрашњост храма у плану имала облик крста. У Русији се од ових грађевина могу навести само три цркве у Коломни: поменута црква Зачећа Светог Јована Крститеља у Городишћу из почетка XIV века, која је првобитно била једнокуполна и имала је угаоне

века, што је била посебна руска верзија трансформације традиционалног византијског темплана у камени зид украшен пиластрима са иконама. Ова трансформација се први пут догодила у Србији почетком XIV века, а у Русији је ова врста преграде остала доминантна све до средине - друге половине XVI века, након чега је на њеној основи настао руски вишејарусни иконостас. Д.Е. Яковлев, *Алтарная преграда конца XIV – начала XV века Рождественского собора Бобринева монастыря под Коломной*, ΣΟΦΙΑ. Сборник статей по искусству Византии и Древней Руси в честь А.И. Комеча. Москва 2006, 515-546.

²³ Н.Н. Воронин, *Зодчество северо-восточной Руси XIII-XV веков*, т. 2: *XIII-XV столетия*. Москва 1962, 187-188.

Сл. 13 Црква светог Николе у селу Каменском XIV в.

Сл. 13 Никольская црковь в Каменском XIV в.

пилоне на којима су почивали носећи лукови, као и прве зграде Бобренева и Старо-Голутвина манастира, у свима трима црквама касније су пилони уклоњени.

Московски митрополит Кипријан, рођен у Трнову, могао је бити ктитор ових цркава. Врло је вероватно да је имао неки, мада посредан, однос са продором архитектонских техника јужнословенских држава у Русију и појавом на московској земљи нових, раније непознатих врста црквених грађевина. Очигледно су њихови неимари били добро упознати са техником изградње храма без стубова уобичајеног на Балкану. То би могли бити руски мајстори који су посећивали јужнословенске земље или дошљаци у Русију из ових земаља, који су савладали технику украшавања карактеристичну за московску архитектуру (сл. 10)²⁴.

Конструкција са зидним угаоним подупирачима била је раширена у архитектури византијског света. Бројне византијске цркве у разним балканским провинцијама имају сличан састав плана. На пример, црква Преображења у Платанити на острву Аргонида у Грчкој из средине XII века и црква Свете Марије на Мљету из почетка XIII века. У Бугарској је неколико примера: црква манастира Раковишки XII – XIII в., црква Петра и Павла у Никополу XIII – XIV в., црква св. Ђорђа у Ђустендилу (1330. г.), црква Светих Арханђела у Бачкову XIII век и Бојанска црква XI-XII век²⁵. Очување центричности и значајна изолација развијеног презви-

²⁴ Б.Л. Альтшуллер, *Новые исследования о Никольской церкви села Каменского*, Архитектурное наследство, № 20. Москва 1972, 25.

²⁵ А. Дероко, *Моњументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1953, 52, 209, К. Миятев, *Архитектурата в средновековна България*, София 1965, 182-185.

терија слични су и византијском и српском схватању ентеријера, о чему сведоче споменици рашке архитектуре. Од српских примера црква са сличним планом сажетог уписаног крста, можемо назвати Краљеву цркву у Студеници и црква у Старој Павлици (крај XII – почетак XIII в.), а угаона испупчења за јачање носиве конструкције куполе карактеристична су и за раније српске цркве, као што су: Ђурђеви Ступови у Расу, црква Светог Николе у Топлици, као и студенички католикон.

Могуће је да је у Русији овај архитектонски тип послужио као прототип целокупног компликованог и хармоничног конструктивног система цркве уписаног крста са куполом и самостојећим носачима. На почетку је архитектонско решење храмова са зидним угаоним подупирачима било природно за мале црквице и призидане бочне капеле, а касније је постало идеално за покривање великих обима најширом куполом, остављајући слободан простор у наосу. Поред тога, таква композиција одговарала је широко распрострањеним идејама о исихазму друге половине XIV века, чији су инспиратори у Русији били свети Сергиј Радоњешки и митрополит Кипријан, који су се бавили архитектонским делатностима и имали значајан утицај да утврде његов карактер. Вертикализам унутрашњег простора најбоље одговара пракси „паметног обављања“ исихастне молитве. Можда је митрополит Кипријан предложио тај архитектонски тип, који се већ дуго користи у црквама манастира и градова у његовој родној Бугарској као и у Србији. На руском тлу овај тип су поново створили или трансформисали руски мајстори у складу са сопственом традицијом и у главним токовима руских идеолошких и архитектонских претрага (сл. 11)²⁶.

Један од типова ове врсте, управо црква са скривеним унутрашњим крстом, укључује јединствени руски храм, чији састав припада овом ретком „пилонском типу“ или „храму са угаоним стубовима“ у руској архитектури, који је у XII—XIV веку био распрострањен углавном у јужнословенским земљама. Такви пилони су сачувани само у цркви Светог Николе у селу Каменском код Москве из 1309 – 1312. године (сл. 12). У исто време саграђен је и католикон Спаса на Бору у Московском Кремљу, оба од стране кнеза Ивана Калите. Крајем XIII — почетком XIV века село Каменско било је најважнија тачка одбрамбеног система на југозападној граници Московске кнежевине, пролазећи дуж реке Наре, дакле, село Каменско са црквом Светог Николе је припадало великим московским кнежевима. Дакле, ова црква, заједно са три описане цркве у Коломни, припада истој типолошкој групи „храма са угаоним стубовима“ и потиче из друге половине XIV века (сл. 13)²⁷.

Треба закључити да у развоју архитектуре постмонголске Русије се може наћи низ паралела са карактеристичним појавама у архитектури балканских средњовековних држава, почев од принципа организовања

²⁶ А.В. Трушникова, *Древнерусские храмы с пристенными угловыми опорами (конец XIV — начало XV в.). Происхождение типа в контексте византийской и балканской архитектуры*, Актуальные проблемы теории и истории искусства: сб. науч. статей, вып. 1, Санкт-Петербург 2011, 124–132.

²⁷ Б.Л. Альтшуллер, *Бесстолпные храмы XIV века в Коломне*, Советская археология, вып. 4, Москва 1977, 156–173.

кнежевских монастыря, попут српских задужбина, и завршавајући конструктивним пријемима, нарочито изградњом зидних угаоних носача. То се може објаснити јачањем међудржавних односа у проучаваном периоду, као и усвајањем византијских традиција (у њиховој балканској верзији) у архитектури постмонголске Русије.

Ариадна Воронова

(Православный Свято-Тихоновский университет, Москва)

УКРЕПЛЕННЫЕ ЗАДУЖБИНЫ В РУССКОЙ АРХИТЕКТУРЕ XIV ВЕКА
И ИХ ОБЩИЕ ЧЕРТЫ В СЕРБСКОЙ СРЕДНЕВЕКОВОЙ АРХИТЕКТУРЕ

В XIV в. в России и Сербии усилилась необходимость укреплений в связи с угрозой военной опасности. С учетом этого формировалась планировочная структура Москвы, состоящая из четырех поясов деревянных укреплений. В XIII в. основатель самостоятельного Московского княжества князь Даниил построил в Кремле свою задужбину – монастырь Спаса на Бору, где принял монашество и был похоронен, что стало традицией среди русских князей и епископов. Новый этап в развитии Москвы наступил в XIV веке при князе Иване Калите, когда кафедра русских митрополитов была перенесена из Владимира в Москву, и в городе началось активное строительство при полной гармонии Церкви и государства. За короткое время был создан развитый архитектурный центр Кремля, обнесенный новыми дубовыми стенами.

Герой битвы на Куликовом поле великий князь Димитрий Донской заложил новый белокаменный Кремль с мощными башнями и воротами, а также планомерно занимался строительством укрепленных монастырей в окрестностях. На подступах к Москве он укрепил города Коломну и Серпухов, которые вместе с Москвой образовали «стратегический треугольник» на одном из главных путей татарских вторжений. В архитектуре двух монастырских кафоликонов Коломны (Старо-Голутвина и Бобренева), церкви Зачатия Иоанна Предтечи на Городище и Никольской церкви в с. Каменском, присутствует конструкция с пристенными угловыми опорами. Она была широко распространена в зодчестве византийского мира, особенно в храмах Болгарии и Сербии, что вкупе с традицией основания задужбин объясняется усилением межгосударственных связей и усвоением византийских традиций в их балканской версии в архитектуре постмонгольской Руси.